

İmam Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr*'deki Gramatik Metodu*
- Imam Shawkani's Grammatical Method in *Fethu'l-Qadîr* -
İmran ARSLAN**

Atıf/Citation: ARSLAN, İmran. "İmam Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr*'deki Gramatik Metodu [*Imam Shawkani's Grammatical Method in Fethu'l-qadîr*]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 6/2 (Güz 2022): 150-173.

Öz

Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* adlı çalışması, Kur'ân âyetlerini dilbilimsel açıdan tefsir eden bir eserdir. Eserde neredeyse her âyetin i'râbı yapılmış ve farklı i'râb vecihlerine işaret edilmiştir. Bu esnada ortaya çıkan gramer konuları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve dil ekollerinin farklı görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh gibi öncü gramer âlimlerinin görüşleri ile ilgili gramer konuları temellendirilmiştir. Eserde dirâyet ve rivâyet yöntemleri birleştirilmiş ve âyetler tefsir edilirken gramer ağırlıklı bir metot izlenmiştir. Bu makalede, Şevkânî'nin sözü edilen eserindeki dilbilimsel tahlilleri ve bu tahlillerde izlediği gramatik metodu zikredilmiştir. Farklı gramer görüşleri arasındaki tercih veya eleştirme metoduna ve bunları yaparken tekrarlardan kaçınma tekniğine yer verilmiştir. Aynı zamanda gramer izahatlarında meşhur dil âlimlerinden nakilde bulunma yöntemi ve ilgili gramer konusu hakkındaki tercihleri örneklerle açıklanmıştır. Çalışmada yer verilen örneklerle âyetin lügat veya gramer açısından tahlili esnasında, sadece bir görüş ile yetinilmediğini aksine art arda birçok farklı görüşe atıf yapıldığını göstermek hedeflenmiştir. Böylece müellifin, tefsir ve gramer ilimlerini iç içe işlemedeki metodu ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Gramer, Metot.

Abstract

Shawkani's work called *Fethu'l-kadîr al-cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-diraye min 'ilmi't-tefsir* is a work that interprets the verses of the Qur'an linguistically. In the work, almost every verse has been i'râb and different i'râb aspects have been pointed out. The grammatical issues that emerged during this time were examined in detail and different views of language schools were included. In addition, grammatical issues related to the views of leading grammar scholars such as Khalil b Ahmed and Sibeweyh are based. In the work acumen and narration methods were combined in the work and a grammatical method was followed while interpreting the verses. In this article, the linguistic analyzes of Shawkani in the mentioned work and the grammatical method he followed in these analyzes are mentioned. At the same time, the method of preference or criticism between different grammatical views and the technique of avoiding repetitions while doing all these are included. At the same time, the method of transferring from famous language scholars in grammar explanations and their preferences about the related grammar subject are explained with examples. With the examples included in the study, it is aimed to show that during the analysis of the verse in terms of lexicon or grammar, it is not satisfied with just one view, on the contrary, many different views are repeatedly referred to. Thus, it is aimed to reveal the author's method in intertwining tafsir and grammatical sciences.

Keywords: Tafsir, Shawkani, *Fethu'l-qadîr*, Grammar, Method.

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde devam etmekte olan "Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr* Adlı Eserinin Sarf ve Nahiv Açısından İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** İmam-Hatip, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, imran_arslan_35@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2043-3255.

Giriş

Şevkânî (ö. 1250/1834) hicrî on iki ve on üçüncü asırlarda Yemen'de yaşamıştır. Hayatının tamamını doğup yetiştiği San'â'da geçirmiş ve birçok âlimin aksine bütün ilmi çalışmalarını burada sürdürmüştür. Nitekim âlimlerin büyük bir kısmı ilim ve irfan talebi için birden fazla yeri ziyaret ederek orada bulunan zatlardan istifade ederdi. Yaşadığı dönem eser telif geleneğinin durakladığı bir dönem olmasına rağmen çok sayıda eser telif etmiştir. Hatta bu yüzyılda ve eser telifinin çok yaygın olduğu dönemlerde de bu kadar çok eser yazan ender şahsiyetlerden biri olmuştur. Ansiklopedik bir âlim olan Şevkânî, tefsir, fıkıh, hadis, nahiv, belagat, biyografi, edebiyat vb. gibi birçok alanda eser telifinde bulunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına yönelik lugavî gayretler daha ilk asırlardan beri başvurulmuş önemli yöntemlerdendir. Hatta gramer ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için sarf edilen gayretlere binaen ortaya çıkmıştır. Şevkânî de *Fethu'l-kadîr* adlı tefsirinde gramer ilmiyle ilgili konulara oldukça yer vermiş ve dilciler tarafından âyetler ile ilgili ileri sürülen birçok farklı gramer görüşü bir araya getirmiştir. Görüşler arasında yaptığı tercihlerle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.

Şevkânî hakkında hem ülkemizde hem de ülke dışında müstakil birçok tez ve makale çalışmaları yapılmıştır. Özellikle söz edilen eser hakkında *Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr Tefsirindeki Kaynakları* ve *Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr'indeki Kaynakları ve Metodu* adlı doktora tezleri konumuzla ilişkili önemli çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar her ne kadar eserin metoduna dair olsa da, aslında müellifin müfessir yönünü ele alan çalışmalardır. Ancak bu çalışmada ilgili eserde âyetler tefsir edilirken izlenilen gramatik metodun ele alınması hedeflenmiştir. Çalışma Şevkânî'nin tefsirini lugavî yönüyle tanıtacak olması açısından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Zira Şevkânî ile ilgili hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında her ne kadar doktora seviyesinde çalışmalar yapılmış olsa da akademik hayatta onun lugavî yönü ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

1. Eserin İsmi ve Şevkânî'ye Aidiyeti

Fethu'l-kadîr, Şevkânî'nin eserleri arasında günümüze ulaşmış en hacimli ve en önemli eseridir. Müellif, eserin adının "*Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsir*" şeklinde olduğunu mukaddimede bizzat kendisi ifade etmiştir. Nitekim Şevkânî mukaddimede eserin ismini verirken eser hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Özlerin özü, harikalar harikası, talebelerin hazinesi ve akıllıların ihtiyaçlarını giderecek son çare olan bu esere *Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsir* ismini verdim."² Ayrıca bizzat kendi hayatını da ele aldığı *el-Bedru't-tali'* adlı biyografi eserinde de tefsirini yine aynı isimle zikretmiştir.³

Biyografi kitaplarında her ne kadar fazla bir farklılık bulunmasa da eserin isminde bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, *Hediyetu'l-ârifin* ve *Ebcedu'l-'ulûm* adlı tabakât eserlerinde *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye mine't-tefsîr* şeklinde az bir farklılıkla zikredilmiştir.⁴

Müellifin, mukaddimede eserin ismini bizzat zikretmiş olması ve aynı zamanda kendi biyografi eserinde de onu aynı isimle vermesi, bizi eserin adı konusunda tartışmaya gerek kalmadığı kanaatine vardirmiştir.

² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, thk. Yusuf el-Ğuşî (Beyrut: Dâru'l-Me'rife, 2007), 12.

³ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-Kitâb el-İslâmiyye, 1348), 2/339.

⁴ İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifin esmâu'l-mü'ellifin ve âsâru'l-musannifin*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-'Arabî, ts.), 2/365; Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hasan Hân el-Kannevcî, *Ebcedu'l-'ulûm el-veşyu'l-merkûm fi beyâni ahvâli'l-'ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1989), 3/202.

Eserin, Şevkânî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Başta kendisi olmak üzere onun hayatını ele alan tüm biyografi yazarları bu kıymetli eseri ona nispet etmişlerdir.

2. Yazılış Gayesi

Şevkânî, ilimlerin en şereflişinin Allah'ın kelamını açıklama (tefsir) ilmi olduğunu belirtmiştir. Daha sonra eseri yazma sebebini izah etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Mutlak manada ilimlerin en şereflişi, değer açısından en üstünü ve ittifakla değeri en yüce olanı, Allah Teâlâ'nın kelamının tefsiridir. Tefsir ilmi böyle yüksek bir payeye sahip olunca, ben de onun kapısından girmek, mihrabında oturmak ve ondan bir paye almak istedim. Böylece bu yola girmeye ve bir tefsir yazmaya karar verdim.”⁵

Müfessirin tefsir yazmasındaki bir diğer gayesi de ondan önceki müfessirlerin genellikle iki gruba ayrılmış olmasıdır. Metot başlığında da belirtileceği gibi Şevkânî, bazı müfessirlerin tefsirlerini rivâyet ile sınırladığını, bazıları ise tefsirlerinde sadece dirâyet ile yetindiklerini ifade etmiştir. O, bu iki metodun birleştirilmesi ve birisiyle yetinmemenin şart olduğunu vurgulamıştır.⁶ Yaptığı bu eleştirilerden yola çıkılarak, *Fethu'l-kadîr*'i telif etmesindeki temel etkenlerden birisinin de bu olduğu iddia edilmiştir.

3. Metodu ve Muhtevası

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'in mukaddimesinde telif etme gayesini açıkladığı gibi izlediği metodu da belirtmiştir. Müellif metodu ile ilgili şu İfadelere yer vermiştir:

“Genellikle müfessirler iki gruba ayrılmış ve iki yol tutmuşlardır. Birinci grup, tefsirlerinde sadece rivâyetlere yer vermiş ve bu rivâyetleri aktarmakla yetinmişlerdir. İkinci grup ise, Arap dilinin gerektirdiği ve sadece alet ilimlerinin ifade ettiği inceliklere yönelmiş ve rivâyetlere hiç bakmamışlardır. Rivâyete yer vermedikleri gibi, bu rivâyetleri tashih de etmemişlerdir. Her iki grup da tefsirlerinde isabet etmişlerdir. Ancak tam anlamıyla amaçlarına ulaşamamışlardır. Zira bu iki yolu birleştirmek ve birinin yoluyla yetinmemek gerekir. Allah'ın izniyle telifte kendime şart koştüğüm ve yürümeği hedeflediğim yol budur. Ayrıca birbirinden farklı olan tefsirler arasında mümkün olduğunca bana göre doğru olan görüşleri benimsedim.”⁷

Şevkânî, eserinde takip ettiği yöntemi ve metodu açıkladıktan sonra öncelikle dirâyet metodunu ve daha sonra da rivâyeti nasıl kullandığını açıklamıştır. Müellif, eserin dirâyet yönü açısından Arapça kelimelerin manalarını belirtirken, i'râb ve beyan ilmiyle ilgili çok geniş açıklamalarda bulunacağını belirtmiştir. Zira o, bazı müfessirlerin sadece bir mana ile yetinmelerini, Arap dilinin inceliklerinin ifade ettiği diğer manaları ihmal etmemizi gerektirmediğini benimsemiştir. Aynı zamanda onların bu tutumunun, Arapça dilinin inceliklerini ve sırlarını ortaya çıkaran lûgat, meâni ve beyan gibi önemli ilimlerden de faydalanılmasını engellemediğini zikretmiştir. Şevkânî, bu ilimler ışığında yazılan bir tefsirin lûgavî tefsir olduğunu ve sırf şahsi görüşler ile yapılp, yasaklanmış olan tefsir çeşitlerinden olmadığını belirtmiştir.

Eserin rivâyet yönüne bakacak olursak, Şevkânî, başta Resulullah'tan (s.a.v.) sonra da sahâbe, tâbiîn ve muteber müfessirlerden Kur'ân-ı Kerîm âyetleri hakkında rivâyet edilen sahih rivâyetlerini eserinde yer vermeye özen göstermiştir. Az da olsa isnadı zayıf hadislere de yer vermiş, bunu da hadisi destekleyen bir unsur olması nedeniyle veya Arapça manaya uygun düşmesi sebebiyle yapmıştır. Şevkânî, bazen kendilerinden naklettiği kaynaklarda da öyle olduğu için, hadisi sadece

⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 11.

⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 11-12.

⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 11-12.

râvisine nispet etmekle yetinmiştir. Taberî (ö. 310/923), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Suyûtî (ö. 911/1505) ve diğer müfessirlerin de böyle yaptığını zikretmiştir.⁸

Şevkânî eserinde önce ilgili sûrenin adına, âyet sayısına ve âyet sayısı hakkındaki ihtilaflara değinerek başlamıştır. Daha sonra sûrenin Mekkî mi veya Medenî olduğunu açıklamış ve varsa sûrenin fazileti ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Ayrıca ilgili sûre veya âyetler hakkındaki nüzul sebeplerine de değinmiştir.

3.1. Tekrardan Kaçınması

Şevkânî, oldukça hacimli olan bu eserinde tekrarlardan kaçınmaya çok özen göstermiştir. Müellif daha önce zikrettiği bir konuyla aynı olan konuları tekrar açıklamak yerine *قَدْ تَقَدَّمَ الْكَلَامُ عَلَيَّ* “Bakara sûresinde bunun benzeri hakkında açıklama geçti” veya *قَدْ سَبَقَ الْكَلَامُ* “Daha önce açıklama geçti” gibi ifadeler kullanarak tekrardan sakınmıştır. Örneğin, *وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ* “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!”⁹ âyetini i'râb etmiş ve daha sonra *وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ* “Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!”¹⁰ âyetine gelince onu i'râb etmek yerine şu ifadeleri kullanmıştır:

“Allah (c.c.) amel defteri sağdan verilen kimseler için hazırladığı şeylerden bahsettikten sonra, ashâb-ı şimal ve onlar için hazırladığı şeyleri zikretmeye başlamış ve şöyle demiştir: *وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ* “Kötülüğe batanlar ise ne mutsuz kimselerdir!” Bu âyetin i'râb ve belagat özellikleri *وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ* “Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!”¹¹ âyeti gibidir.”¹¹

Ayrıca bu ifadelerinden sonra, *فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ* “İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler.”¹² âyetinin i'râbı için de şöyle demiştir:

“*فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ* kelimeleri *وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ*'in ikinci haberi veya hafz edilmiş bir mübtedanın haberleridir. Şevkânî âyeti bu şekilde i'râb ettikten sonra manasını vermek yerine *مَعْنَاهُ بَيَانٌ* “anlamı daha önce geçti” ifadesiyle tekrardan sakınmıştır.¹³

Yine Şevkânî, bir kelimenin manasını detaylı bir şekilde zikrettikten sonra aynı kelimenin gelmesi durumunda daha önce onun hakkında bilgi verdiğini belirterek tekrardan kaçınmaktadır. Örneğin, Al-i 'İmran sûresinin *أَنْتُمْ شُهَدَاءُ* “De ki: Ey Ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz?”¹⁴ âyetini lügat ve i'râb açısından tahlil ederken, *عَوْجاً* kelimesinin değişik kalıpları üzerinde uzunca durup açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵ Müellif, daha

⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 12.

⁹ el-Vâkıa 56/27.

¹⁰ el-Vâkıa 56/41.

¹¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1447.

¹² el-Vâkıa 56/42.

¹³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1447.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/99.

¹⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 234.

sonra A'râf sûresinin *وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبِيعُوهَا عَوْجًا* "İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında oturmayın"¹⁶ âyetinde geçen *عَوْجًا* kelimesi hakkında tekrardan sakınmak için şu ifadeleri kullanmıştır:

وَقَدْ سَبَقَ الْكَلَامُ عَلَى الْعِوَجِ "وَقَدْ سَبَقَ الْكَلَامُ عَلَى الْعِوَجِ" kelimesi ile ilgili açıklama daha önce geçti."¹⁷

Şevkânî, bazen i'râbını yaptığı kelimenin aynısı geldiğinde açıklamasını daha önce yaptığı yere işaret edip, tekrar etmeyeceğini belirterek okuyucuyu yönlendirmiştir. Ancak bazen ilgili kelimeyi daha önce i'râb ettiğini belirtip, yine de tekrar etme ihtiyacı duymuştur. Hatta öncekisinden daha çok açıklamada bulunduğu da olmuştur. Şevkânî bu iki ayrı metodu aynı yerde kullanmaktan çekinmemiştir. Örneğin; Fussilet sûresinin *حَمِّ* "Hâ-mîm"¹⁸ âyetinin i'râbının bundan önceki sûrede geçtiğini ve tekrar etmeyeceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra hemen sonraki *مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* "Kur'an rahmân ve rahîm olan Allah katından indirilmiştir."¹⁹ âyetinin i'râbını daha önce yaptığını *وَكَذَلِكَ تَقْدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى مَعْنَى تَنْزِيلٍ وَإِعْرَابِهِ* "Kur'an rahmân ve rahîm olan Allah katından indirilmiştir."¹⁹ âyetinin i'râbını daha önce yaptığını *وَكَذَلِكَ تَقْدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى مَعْنَى تَنْزِيلٍ وَإِعْرَابِهِ* ifadesiyle belirtmesine rağmen öncekisinden çok daha fazla açıklamada bulunmuştur. Nitekim o, Mü'min sûresinde olan birinci *تَنْزِيلٍ* için şu ifadeleri kullanmışken:

*تَنْزِيلِ الْكِتَابِ هُوَ خَيْرٌ لِّمَنْ عَلِيَ تَقْدِيرِ أَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، أَوْ حَرٌّ لِّمُبْتَدَأٍ مُضْمَرٍ، أَوْ هُوَ مُبْتَدَأٌ، وَحَبْرُهُ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ*²⁰

Fussilet sûresindeki ikinci *تَنْزِيلٍ* için ise daha önce i'râbı hakkında açıklama yapıldı demesine rağmen daha fazla detaya yer vermiş ve farklı görüşlere değinerek şöyle demiştir:

*وَكَذَلِكَ تَقْدَّمَ الْكَلَامُ عَلَى مَعْنَى تَنْزِيلٍ وَإِعْرَابِهِ. قَالَ الرَّجَّاحُ وَالْأَخْفَشُ تَنْزِيلٌ مَرْفُوعٌ بِالِابْتِدَاءِ، وَحَبْرُهُ كِتَابٌ فَصَلَّتْ وَقَالَ الْفَرَّاءُ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ عَلَى إِضْمَارٍ هَذَا، وَيَجُوزُ أَنْ يَقَالَ كِتَابٌ بَدَلٍ مِنْ قَوْلِهِ تَنْزِيلٌ، وَمِنْ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَتَّعٌ بِتَنْزِيلٍ*²¹

Müellif, bir konunun daha önce sadece bir yerde değil de birkaç yerde geçtiğini zikrettiği de olmuştur. Bu tutumuyla gerek gördüğü önemli ve kapalı konuları birçok defa tekrar ettiğine işaret etmiştir. Böylece okuyucunun böylesi konulara daha çok dikkat etmesini sağlamıştır. Örneğin; *وَاضْرِبْ* "Onlara mâlûm şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti."²² âyetini dil açısından tahlil etmek yerine şu ifadeleri kullanmıştır: *فَدَقْدَمَ الْكَلَامُ عَلَى نَظِيرِ هَذَا فِي سُورَةِ* "Bunun benzeri hakkında açıklama Bakara ve Neml sûrelerinde geçti."²³

Bunun yanı sıra müellif bazen bir konuyu açıkladıktan sonra yer belirtmeksizin *كَمَا تَقْدَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ* "birçok defa geçtiği gibi" ifadesi ile daha önce geçtiğini belirtmiştir. Örneğin; *وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا*

¹⁶ el-A'râf 7/86.

¹⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 486.

¹⁸ Fussilet 41/1.

¹⁹ Fussilet 41/2.

²⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1294.

²¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1309.

²² Yâsîn 36/13.

²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1220.

فَوَقَّكُمْ الصُّورَ “Hatırlayın ki, sizden sağlam bir söz almış, üzerinize de dağı kaldırmıştık.”²⁴ âyetini i'râb ederken, اذْكَرُوا cümlesinde geçen اذْ edatının gizli bir amille mansub olduğunu ve bu amilin olduğunu zikretmiştir. Daha sonra bunun birden fazla kere geçtiğini كَمَا تَقَدَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ “birçok defa geçtiği gibi” ifadesiyle bildirmiştir.²⁵

Müellifin daha eserin başlarında gramatik izahatları için مَرَّةٍ غَيْرَ مَرَّةٍ “birçok defa geçtiği gibi” ifadesini kullanması onun gramer konularına ne denli önem verdiğini göstermektedir.

3.2. Farklı Görüşler Arasında Tercih Yapması

Fethu'l-kadîr'in en önemli özelliklerinden birisi de, Şevkânî ele aldığı konuları gerek gramatik ve gerekse diğer İslâmî ilimler açısından tahlil etmesidir. Bu nedenle eserinde başta lügat ve gramer olmak üzere İslâmî ilimlerle ilgili birçok farklı görüşe yer vermektedir. Ayrıca müellif genellikle konuyla ilgili görüşlere yer vermekle yetinmemiş, onlar arasında uygun gördüğü görüşleri tercih de etmiştir.²⁶ Örneğin; مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ; Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.”²⁷ âyetinde geçen مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ cümlesini üç farklı şekilde i'râb etmektedir. Müellifin zikrettiği i'râb vecihleri şöyledir:

Birincisi: مُحَمَّدٌ kelimesinin mübteda, رَسُولُ اللَّهِ kelimesi onun haberidir.

İkincisi: مُحَمَّدٌ kelimesi hazf edilmiş هُوَ kelimesinin haberi ve رَسُولُ اللَّهِ kelimesi ise مُحَمَّدٌ de bedeldir.

Üçüncüsü: مُحَمَّدٌ kelimesi mübteda, رَسُولُ اللَّهِ onun sıfatı وَالَّذِينَ مَعَهُ ise mübtedaya atf edilmiş matuf ve وَالَّذِينَ مَعَهُ'dan sonraki kelime mübtedanın haberidir.

Şevkânî, yukarıdaki i'râb vecihlerine yer verdikten sonra birincisinin daha evla olduğuna وَالْأَوْلَى “birincisi daha evladır” ifadesiyle belirtmiştir.²⁸

Ayrıca müellif bazen farklı görüşleri beyan ettikten sonra herhangi birisine bağlı kalmadan hepsinin geçerli birer lehçe olduğunu ifade etmiştir. Mesela yukarıdaki âyetin devamında geçen شَطَطُهُ kelimesi hakkında değişik görüşleri şu ifadelerle dile getirmiştir:

فَرَأَى الْجُمُحُورُ شَطَطَهُ بِسُكُونِ الطَّاءِ، وَقَرَأَ ابْنُ كَثِيرٍ وَابْنُ دَكْوَانَ بِفَتْحِهَا، وَقَرَأَ أَنَسُ وَنَصْرُ بْنُ عَاصِمٍ وَبِجِّي بْنُ وَثَّابٍ شَطَطَهُ كَعَصَاهُ وَقَرَأَهُ الْجَحْدَرِيُّ وَابْنُ أَبِي إِسْحَاقَ شَطَطَهُ بِغَيْرِ هَمْزَةٍ

²⁴ el-Bakara 2/63.

²⁵ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 65.

²⁶ Teslimiyetçi bir tavır takınmayan bütün âlimler ele aldığı görüşler arasında tercihte bulunmaktadır. Zira yalnızca bilginin fotosunu çekmek ve okuyucuya sunmak ilmî bir üslup değildir. Muhakkik âlimlerden olan Kâfiyecî de Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'id-i'l-İ'râb adlı eserinde İbn Hişâm'ın ibarelerini değerlendirirken çoğu zaman doğru gördüğü görüşleri diğerlerine tercihte bulunmaktadır. bk. Mahmut Tekin, Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'id-i'l-İ'râb Adlı Eseri Dil Ve Üslup Açısından İnceleme (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 124-127.

²⁷ el-Fetih 48/29.

²⁸ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 1387.

Daha sonra müellif لَعَاتٌ وَكُلُّهَا "bütün bunlar birer lehçedir" ifadesiyle hepsinin geçerli olduğunu savunmuştur.²⁹

Yine müellif، وَقَدْ عَلِمْتُمْ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَعَلْنَا لَهُمْ كُونًا قَرْدَةً حَاسِيَةً "İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, Aşağılık maymunlar olun!" demiştik.³⁰ âyetinin i'râbı hakkında كُونًا قَرْدَةً'nin كُونًا kelimesinin haberi ve حَاسِيَةً ikinci haber olduğunu, bir kavle göre ise حَاسِيَةً kelimesinin قَرْدَةً'ne sıfat olduğu şeklinde iki farklı görüş zikretmiştir. Ancak Şevkânî birinci görüşün daha evla olduğunu وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ "birincisi daha evladır" ifadesiyle savunmuştur.³¹

Şevkânî, yukarıdaki âyetten hemen sonraki لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ "Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakiler için de bir öğüt kıldık."³² âyetinde geçen zamirlerin dönüş yerleri için birçok farklı görüşün olduğunu şöyle ifade etmiştir:

وَاحْتُلِفَ فِي مَرَجِ الصِّمِيرِ فِي قَوْلِهِ فَجَعَلْنَاهَا وَفِي قَوْلِهِ لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا فَقِيلَ الْعُقُوبَةُ، وَقِيلَ الْأُمَّةُ، وَقِيلَ الْقَرْيَةُ، وَقِيلَ الْقَرْدَةُ، وَقِيلَ الْحَيَاتَانُ.³³

Daha sonra وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ "birincisi daha evladır" ifadesiyle ilk görüşü benimsediğini ifade etmiştir.

Müellif, dil konusu dışında diğer İslâmî ilimler alanında da farklı görüşlere yer vermiş ve aralarında tercih yapmıştır. Bunların başında fıkıh alanında yer verdiği farklı görüşler ve bunlar arasında yaptığı tercihler gelmektedir. Örneğin; وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً حَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا مِشْرِكٍ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَعَلَيْكُمْ كَيْدٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَا تُعْجَبْكُمْ "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarımızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir."³⁴ âyetinde Müslüman erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesinin caiz olmadığı belirtilmiştir. Şevkânî müşrik kadından kimlerin kastedildiğine dair iki farklı görüşü şöyle beyan etmiştir: "Bu âyet, müşrik kadınlarla evlenilmesini yasaklamıştır. Bir kavle göre müşriklerden maksat putperest olanlardır. Başka bir kavle göre ise âyet ehli kitabı da kapsamaktadır. Çünkü Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" ve Hristiyanlar da "İsa "Allah'ın oğludur" söylemleri ile müşrik oldukları iddia edilmiştir." Şevkânî daha sonra birinci görüşü هُوَ الرَّاجِحُ "birinci görüş daha güçlüdür" ifadesiyle benimsemiştir.³⁵

Görüldüğü gibi müellif yer verdiği görüşleri sadece zikretmekle yetinmemiş, aksine onları kendi süzgecinden geçirerek tercihlerde bulunmuştur. Tercih ettiği görüşleri genellikle وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ، وفيه نظر، وهذا gibi ifadeler kullanmıştır. Reddedtiği görüşleri ise وَالْقَوْلُ الْأَوَّلُ هُوَ الرَّاجِحُ، هو اظهر

²⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1388.

³⁰ el-Bakara 2/65.

³¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 65.

³² el-Bakara 2/66.

³³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 65.

³⁴ el-Bakara 2/221.

³⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 144.

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ وَضعيف، وقوله مردود بقوله الولدان شيياً "Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?"³⁶ âyetinde geçen يَوْمًا kelimesini mansub okuyanlar، تَتَّقُونَ fiiline mef'ulun bih olarak i'râb ettiklerini zikretmiştir. Daha sonra bazı dilcilere göre يَوْمًا kelimesinin كَفَرْتُمْ fiili ile mansub olduğu görüşünü de belirtmiştir. Ancak müellif قبيح وهذا "bu çirkindir" ifadesiyle bu görüşü reddetmiştir.³⁷

3.3. Bazı Görüşlere İtiraz Etmesi

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'de birçok değişik alanda yapılmış tartışmalara yer vermiştir. Bunların en başında dilcilerin lügat ve gramerle ilgili yaptığı tartışmalar gelmektedir. O, bir mesele hakkında farklı görüşler ileri süren kişilere karşı bazen bizzat orijinal fikirleriyle bazen de başka dilcilerden yardım alarak itiraz etmiştir. Örneğin; Şevkânî عَلَى الرَّحْمَنِ عَيْبًا "Sonra her bir topluluktan, Rahman'a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız"³⁸ âyetinde geçen أَيْبُهُمْ kelimesinin i'râbı hakkında;

Şevkânî, Harun el-Ezdî (ö. 170/786) dışındaki bütün kıraat âlimlerinin أَيْبُهُمْ kelimesini merfû okuduklarını söylemiş ve Zeccâc'a göre (ö. 311/923) أَيْبُهُمْ kelimesinin merfû okunması durumunda, i'râbında üç farklı görüşün olduğunu belirtmiştir.

Birincisi: أَيْبُهُمْ kelimesinin mahzup bir kavil fiilinin nâibu'l-fâilidir. Cümlenin takdiri şöyledir: تَمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَيْبُهُمْ أَشَدُّ. Bu görüş Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) aittir. Şevkânî daha sonra şâhid olarak aşağıdaki beyte yer vermiş ve Nehhâs'tan (ö. 338/950) Zeccâc'ın bu görüşü tercih ettiğini ve güzel gördüğünü nakletmiştir. Beyit şöyledir:

وَقَدْ أَيْبْتُ مِنَ الْفِتَاةِ بِمَنْزِلٍ ... فَأَيْبْتُ لَا حَرْجٌ وَلَا مَحْرُومٌ

"Dilberin kalbinde öyle bir yerdeyim ki, *** Ne engellerden söz edilebilir ne de gurbetten."

Beyitte geçen وَلَا مَحْرُومٌ وَلَا حَرْجٌ ifadesi mahzup olan يُقَالُ fiilinin nâibu'l-fâili konumundadır. Zira takdiri، فَأَيْبْتُ بِمَنْزِلَةِ الَّذِي يُقَالُ لَهُ هُوَ لَا حَرْجٌ وَلَا مَحْرُومٌ şeklindedir.

İkincisi: Yûnus (ö. 182/798) لَنَنْزِعَنَّ fiilini talik ve ilgâ olan fiiller statüsünde değerlendirmiş ve لَنَنْزِعَنَّ fiilinin أَيُّ'dan talik olduğu için merfû olduğunu iddia etmiştir. Şevkânî, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh (ö. 180/796) ve daha birçok önemli dil âlimine göre ilgâ ve talikin ef'âlu'l-kulûb fillerine has olduğunu zikrederek, Yûnus'un görüşünü zayıf bulmuştur.

Üçüncüsü: أَيْبُهُمْ kelimesi damme üzerine mebnidir. Bu görüş Sîbeveyh'e aittir. Şevkânî, bütün nahiv âlimlerinin Sîbeveyh'in bu i'râbta hata yaptığını zikretmiştir. Hatta Zeccâc'tan, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ta sadece iki yerde hata yaptığını ve yaptığı iki hatadan birisinin de bu görüş olduğunu nakletmiştir.³⁹

³⁶ el-Müzzemmil 73/17.

³⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1547.

³⁸ Meryem 19/69.

³⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 896.

Yine Şevkânî حَتَّى حِينَ فِيهَا كَيْسُجُنَّةُ حَتَّى “Sonunda -kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü.”⁴⁰ âyetinin i’râbını yaparken, Sîbeveyh’e göre بَدَا fiilinin fâilinin كَيْسُجُنَّةُ olduğunu belirtmiştir. Ancak müellif, fâil ögesinin cümle şeklinde gelemeyeceği için Müberrid’den bu i’râbın yanlış olduğunu nakletmiştir. Ayrıca bizzat بَدَا fiilinin delalet ettiği masdarın fâil olduğunu ve fiilin fâile dalalet ettiği için fâilin hazf edildiğini de zikretmiştir. Şâirin şu beytinde olduğu gibi:

وَحَقٌّ لِمَنْ أَبُو مُوسَى أَبُوهُ ... يُؤَفِّقُهُ الَّذِي نَصَبَ الْجِبَالَ

“Babası Ebû Mûsa olanın hakkıdır ki, *** Dağları dikmiş olan Allah’ın onu başarıya taşıması”

Şiirde geçen حَقٌّ fiilinin fâili bizzat fiilin delalet ettiği الْحَقُّ kelimesidir. Şevkânî beytin takdirini وَحَقٌّ لِمَنْ أَبُو مُوسَى أَبُوهُ şeklinde vererek, masdara dönen zamirin fâil olduğuna işaret etmiştir.⁴¹

3.4. Lügat ile Kelimleri Açıklaması

Şevkânî, eserin mukaddimesinde lügat ilminin önemine ve Kur’ân âyetlerine değişik birçok mana verilmesine katkısı hakkında şöyle demiştir: “Sahabeler ve daha sonraki selef müfessirler genellikle Kur’ân kelimelerinin lügavî anlam açısından tek bir mana vermekle yetinmişlerdir. Bunların sadece bir manayla yetinmesi, bizim de Arap dilinin müsaade ettiği diğer manaları ihmal etmemizi gerektirmez. Ayrıca onların bu tutumları, lügat, meâni ve beyan gibi Arapçanın inceliklerini ve sırlarını ortaya koyan ilimlerden yararlanmamıza bir engel teşkil etmez. Zira lügat ve benzeri alet ilimleri ile yapılan tefsir, lügavî tefsirdir, sadece şahsi görüşle yapılıp, yasaklanmış olan tefsir değildir.”⁴²

Şevkânî de *Fethu'l-kadîr*’de âyetlerdeki kelimelerin kökleri, harekeleri, iştikakları ve değişik kullanımları gibi lügat ilmi ile ilgili detaylı açıklamalar yapmıştır. Bu lügavî izahları gerek anlam açısından gerek kelime vezinleri açısından yapmış ve kelimeleri zapt etmiştir. Ayrıca kelimelerin muhtemel anlamlarını da vermiştir. Bu izahların bazı örnekleri şu şekildedir:

Örnek-1:

Şevkânî, فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَبْرُكُمْ أَعْمَالَكُمْ “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir”⁴³ âyetini tefsir ederken, لَنْ يَبْرُكُمْ أَعْمَالَكُمْ şeklinde vererek, يَبْرُكُمْ kelimesinin azaltmak ve eksiltmek manalarında olan يَنْقُصُ anlamında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu fiilin وَتَرَهُ وَتَرَهُ يَبْرُهُ وَتَرًا إِذَا نَقَصَهُ حَقَّهُ şeklinde söylendiğini zikrederek hem bu fiilin veznin فَعَلَ يَفْعَلُ olduğunu hem de eksiltmek ve azaltmak manalarına gelen نَقَصَ kelimesinin anlamında olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴

Aynı zamanda müellif bu fiilin iştikakına da değinmiş ve iştikakı konusunda iki farklı görüşe işaret etmiştir. Ferrâ’dan (ö. 207/822) gücenmek ve darılmak manasında olan الْوَتْرُ kelimesinden

⁴⁰ Yûsuf 12/35.

⁴¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 695.

⁴² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 11.

⁴³ Muhammed 47/35.

⁴⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1379.

müştak olduğunu nakletmiştir. Başka bir kavle göre ise yalnız ve tek manasına gelen الوَثْرُ kelimesinden müştak olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra وَلَنْ يُفْرِدَكُمْ بِغَيْرِ ثَوَابٍ “Sizi ödüksüz bir şekilde yalnız bırakmaz” ifadesiyle bu kavle göre âyetin manasını işaret etmiştir.⁴⁵

Örnek-2:

وَالَّذِينَ يَكْتَنِرُونَ الدَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!”⁴⁶ Bu âyet de Şevkânî'nin lugavî perspektiften tefsir ettiği âyetlerden birisidir. Zira o, الْكَنْزُ kelimesi hakkında şu açıklamalara yer vermiştir:

“ الْكَنْزُ kelimesinin lügat anlamı, toplamak ve biriktirmektir. Bu sadece altın ve gümüşe özgü bir toplama ve biriktirme değildir. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ise şöyle demiş: “ الْكَنْزُ kelimesi yeryüzünde ve yer altında bir araya gelen her şeydir. نَاقَةٌ كِنَازٌ söylemi ondandır. نَاقَةٌ كِنَازٌ cümlesinden maksat مَكْتَنِرَةُ اللَّحْمِ “tıknaz etli bir devedir”. Yine وَاتَّكَنَرَ الشَّيْءُ أَي اجْتَمَعَ yani وَاتَّكَنَرَ kelimesi toplanmak manasına gelen اجتمع manasındadır.”⁴⁷

Şevkânî Fethu'l-kadîr'de lügat ile ilgili bu tür tahlil ve açıklamalara oldukça fazla yer vermiştir. Hatta neredeyse her âyetin tefsirinde lugavî metodu takip etmiştir.

3.5. Belâgat ile Kelimeleri Açıklama

Şevkânî'nin tefsirinin dikkat çekici yönlerinden birisi de âyetlerin belâği özelliklerine değinmiş olmasıdır. O, yeri geldikçe âyetleri belâgat ilminin üç temel bölümü olan meanî, beyan ve bedî' sanatları açısından izah etmiştir.

Ayrıca müellifin “Bazı müfessirlerin sadece bir mana ile yetinmesi Arapçanın inceliklerini ve sırlarını ortaya koyan meâni ve beyan gibi ilimlerden yararlanmamıza engel değildir”⁴⁸ ifadesi onun belâgat sanatından ne kadar çok yararlandığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Şevkânî'nin “Beyan ilmine dayalı açıklamaları en geniş şekilde yapacağım”⁴⁹ şeklinde vaat etmesi belâgat ilminin üç ana bölümünden birisi olan beyan kısmına verdiği önemi de gözler önüne sermektedir.

Müellifin eserde belâgat sanatını kullanarak Kurân-ı Kerîm'in âyetlerini izah ettiği bazı örnekler şöyledir:

Örnek-1:

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرْضَوْنَ بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”⁵⁰

Şevkânî yukarıdaki âyet-i Kerîmede أَزْوَاجَهُنَّ “kocaları” kelimesinin buradaki kullanımının mecâzî olduğunu bildirmiştir. Ayrıca müellif مَا كَانَ بِعَيْتَارٍ مَجَازٍ فَهُوَ مَجَازٌ بِعَيْتَارٍ مَا سَيَكُونُ “Kocalarından kast onları boşayanlar ise bu geçmişi göz önünde bulundurarak yapılan mecazdır.” وَإِنْ أَزْوَاجَهُنَّ إِنْ أُرِيدَ بِهِ الْمُطَلَّقُونَ هُنَّ فَهُوَ مَجَازٌ بِعَيْتَارٍ مَا سَيَكُونُ “Kocalarından kast gelecekte evlenmek istedikleri kişiler

⁴⁵ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 1379.

⁴⁶ et-Tevbe 9/34.

⁴⁷ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 569.

⁴⁸ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 11.

⁴⁹ Şevkânî, Fethu'l-kadîr, 11.

⁵⁰ el-Bakara 2/232.

ise geleceği göz önünde bulundurmak karinesi ile yapılan mecazdır” açıklamasını yapmıştır.⁵¹ Böylece mecâz-ı mürseli meydana getiren ‘alakaların (ilgilerin) en önemlilerinden olan اَعْتَبَارِ مَا كَانَ “geçmiş göz önünde bulundurmak” ve اَعْتَبَارِ مَا يَكُون “geleceği göz önünde bulundurmak” alakalarının her birisiyle mecâz-ı mürsel olabileceğini göstermiştir.

Kısaca âyette, ya onların şu andaki statülerine göre değil de önceki statülerine yani kocaları oldukları döneme göre hitap edilmiştir. Ya da gelecekteki statülerine yani gelecekte kocaları olacakları döneme göre hitap edilmiştir. Eğer âyette kelimenin hakiki anlamını vererek değerlendirirsek, evli kadınların kocalarıyla evlenmesini engellemeyin anlamını vermemiz gerekir. Oysa âyet evli olmayan kadınların evlenmesine engel olmayı yasaklamıştır.

Örnek-2:

اِخْفِضْهُمَا جَنَاحَ الدَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ “Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger.”⁵² Şevkânî âyetteki جَنَاحَ kelimesinin kinaye olarak kullanıldığını ve dilbilimci Ebû Bekir el-Kuffâl eş-Şâşî’den (ö. 365/976) iki farklı görüş nakletmiştir.

“el-Kuffâl حَفْضِ الْجَنَاحِ “kanatları indirmek” ifadesinin manası hakkında iki görüş zikretmiştir. Birincisi: Kuş yavrusunu terbiye etmek için kucakladığında kanatlarını indirir. Bunun için حَفْضِ الْجَنَاحِ “kanatları indirmek” ifadesi burada, حُسْنِ التَّدْبِيرِ “güzel idare etmekten” kinayedir.”⁵³ Daha sonra فَكَأَنَّهُ “Ve çocuğa şöyle der gibi” diyerek âyetin takdirine işaret etmiştir. Takdir şöyledir: “اَكْفُلْ “Anne babanızı, küçüklüğünüzde size yaptıkları gibi, onları kendinize dâhil ederek iyi davranın.”⁵⁴

“İkincisi: Kuşlar uçmak ve kalmak istediğinde kanatlarını açarlar. Aşağı inmek istediklerinde ise kanatlarını indirirler. Böylece حَفْضِ الْجَنَاحِ “kanatları indirmek” ifadesi التَّوَاضُعِ وَتَرْكِ الِارْتِفَاعِ “alçak gönüllülük ve kibri terkten” kinayedir.”⁵⁵

Birinci örnekte müellif belağat ilminin mecâz kısmından yararlanarak âyeti izah ederken, ikinci örnekte ilgili ilmin kinaye kısmından faydalanmıştır. Görüldüğü gibi Şevkânî belağat ilminden yararlanarak ilgili âyette değişik izahlarda bulunmuştur Bu da onun bu ilme ne denli önem verdiğini göstermektedir.

3.6. Gramerden Faydalanması

Dinimizin temel ve en önemli kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’in Arapça olması dil kaide ve kurallarına büyük önem verilmesini sağlamıştır. Çünkü Arapçayı doğru okuyabilmek, anlamak ve dil hatalarından korunmak için lügat ve gramer ilimlerinin muhtevasını çok iyi bilmek gerekir. Taşköprizâde (ö. 968/1561) de “Gramer Farz-ı kifâyedendir. Zira kitap ve sünnet ile istidlâl getirebilmek bu ilme muhtaçtır”⁵⁶ diyerek gramer ilminin önemine atıfta bulunmuştur.

Birçok müfessir de Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini doğru anlamak ve açıklamak için Arapça dil bilgisinin zorunlu olduğuna işaret etmiş ve tefsir ilmi ile iştilal edecek kişilerin bu ilimlerde uzman olması gerektiğini bildirmiştir.

⁵¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 156.

⁵² el-İsrâ 17/24.

⁵³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 817.

⁵⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 817.

⁵⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 817.

⁵⁶ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmî, 1985), 1/38.

Yukarıda değindiğimiz üzere Şevkânî de eserin mukaddimesinde dil ilimlerinin önemine dikkat çekmiş ve bu ilimlerle ilgili açıklamalara çokça yer vereceğini bildirmiştir. Bu nedenle müellif gramer ve gramer âlimlerinin görüşlerine çok geniş bir yelpazede yer vermiş ve hemen hemen eserin her sayfasında gramerin öncü âlimlerinden nakillerde bulunmuştur. Özellikle Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Zeccâc ve Ferrâ gibi ilk dönem dil âlimleri ve dil ekollerinin önemli temsilcilerinin görüşlerine yer vermiştir.

Şevkânî'nin eserini yazarken görüşlerinden ve eserlerinden istifade ettiği gramer âlimlerinden bazılarını alt başlıklar halinde sınıflandırarak sunacağız.

3.6.1. Halîl b. Ahmed ve *Kitâbu'l-'Ayn* Adlı Eseri

Halîl b. Ahmed lügat ve gramerin gelişmesine önemli katkı sağlayan öncü şahsiyetlerdendir. İlk dönem Basra âlimlerinden olan İsa b. Ömer es-Sekâfî'den (ö. 149/766) dil dersleri almış ve eserlerinden istifade etmiştir. O, Arap dilinin yaklaşık bir asırlık mesafe kat edilmesini sağlamıştır⁵⁷

Halîl b. Ahmed'in gramer alanındaki katkılarının önemi, öğrencisi Sîbeveyh üzerindeki etkisinden de anlaşılmaktadır.⁵⁸ Ondan gramer dersleri alan Sîbeveyh, derslerinde tuttuğu notlar ışığında *el-Kitâb* adlı meşhur eserini kaleme almıştır. Eserde "Ona sordum veya o, söyledi" ifadeleri ile hocası Halîl b. Ahmed'i kastetmiş ve ondan sıkça bahsetmiştir.⁵⁹

Halîl b. Ahmed'in en önemli çalışması *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserdir. İlk Arapça küçük sözlük olan bu eser ع harfiyle başladığı için *Kitâbu'l-'Ayn* adını almıştır.⁶⁰

Şevkânî, eserinin birçok yerinde lügat ve gramer ile ilgili Halîl b. Ahmed'den nakillerde bulunmuştur. Bu nakillere çoğu zaman kendi görüşlerini veya görüşlerini aktardığı başka kişileri desteklemek için başvurmuştur. Bazen de sadece onun görüşlerine yer vermek amacıyla ona atıfta bulunmuştur. Genellikle kitabının ismini zikretmeyerek وقال الخليل "Halîl dedi" veya وقال الخليل بن أحمد "Halîl b. Ahmed dedi" gibi sadece adını zikrettiği ifadelerle ondan bahsetmiştir. Bazen de kitabın orijinal ismini zikrederek, وقال الخليل في كتاب العين "Halîl *Kitâbu'l-'Ayn*'de dedi" veya وفي كتاب العين للخليل "Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn* eserinde" şeklinde ondan atıfta bulunmuştur. Ayrıca Şevkânî'nin وقال الخليل "Halîl dedi" ve daha sonra وقال الخليل في كتاب العين "Halîl *Kitâbu'l-'Ayn*'de dedi" şeklinde bir âyette üst üste atıfta bulunduğu da olmuştur.⁶¹ Biz, o Peygamber'e

⁵⁷ Abulvâhid b. Ali el-Halebî, Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'n-Nehda, ts.), 23; M. Sadi Çögenli - Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1994), 160; Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001), 30-31.

⁵⁸ bk. Mahmut Tekin, *Molla Halîl es-Si'irdî ve el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî Adlı Eseri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 99-100.

⁵⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan Zübeydî, *Tabakâtun-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 47-51; Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, thk. İbrahim es-Samerrâî (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 45-46; Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982), 1/376-381; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/557-559; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

⁶⁰ Ignaz Goldziher, "Arap Dili Mektepleri" çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (Haziran 1990), 332.

⁶¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1230.

şair öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O (na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır"⁶² âyetindeki nakli buna örnek olarak zikredilebilir.

Şevkânî âyetin Mekke müşriklerinin "Kur'ân-ı Kerîm şiidir ve Muhammed de şairdir" söylemlerine cevap olarak geldiğini ve وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ "Biz, ona şair öğretmedik" ifadesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in şair olması ve وَمَا يَنْبَغِي لَهُ "Bu, ona yaraşmaz da" ifadesiyle de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şair olması inkâr edildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şair olmasının imkânsız olduğunu ve herhangi bir şairin söylediği şiiri söylerken dahi şiirin veznini bozduğunu zikretmiştir. Örneğin, Peygamber (s.a.v.) meşhur şair Tarafe b. el-Abd'in (ö. 569):

سُنْبُدِي لَكَ الْأَيَّامَ مَا كُنْتُ جَاهِلًا ... وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدِ

"Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek *** Azık vermediğin kimseler de sana haber getirecek" şiirini söylerken veznini bozmuş ve şu şekilde okumuştur:

وَيَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تُرَوِّدُهُ بِالْأَخْبَارِ

Ayrıca Peygamber (s.a.v.) sahabeden Abbas b. Mirdâs es-Sulemi'nin:

أَتَجْعَلُ نَهْيِي وَنَهْبَ الْعَبِيدِ ... بَيْنَ عَيْنَيْكَ وَالْأَفْرَعِ

"Uyeyne ile el-Akra' arasında benim ve kölelerin yağmalanmasını mı yapıyorsun?" şiirinin veznini bozarak şöyle demiştir:

بَيْنَ الْأَفْرَعِ وَعَيْنَيْكَ

Yine Peygamber (s.a.v.) bir seferinde كَفَى بِالْإِسْلَامِ وَالشَّيْبِ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا şeklinde söylediğinde Hz. Ebubekir (r.a.) şairin şiiri كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا şekilde söylediğini bildirmiştir. Müellif, Peygamber'den (s.a.v.) bu şekil birçok rivâyetin olduğunu zikretmiştir.

Şevkânî "Halîl, şiirin Resûlullah'a (s.a.v.) birçok sözden daha sevimli olduğunu ama hiç şiir yapmadı dedi" diyerek, Halîl b. Ahmed'den bu âyetteki ilk nakli yapmış ve yukarıdaki görüşleri onun söylemiyle desteklemiştir.

Daha sonra وَأَمَّا مَا رُوِيَ عَنْهُ مِنْ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Daha sonra şairin söylediği sözler şairin söylediği sözlerdir" ifadesiyle Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu sözler dikkatleri çekmiştir:

هَلْ أَنْتَ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَّتٍ ... وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتَ

"Kan dökmüş bir parmaktan başka bir şey değilsin ki *** Başına gelen de Allah (cc. yolundadır."

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبٌ ... أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

"Ben peygamberim bunda yalan yok... Ben Abdülmuttalib'in oğluyum (torunuyum)."

Şevkânî Peygamber'in (s.a.v.) bu ve benzeri sözlerinin şiir olmadığını, bilakis kasıtlı olmayan bir uyumdan meydana geldiğini zikretmiştir. Uyum içerisindeki ifadelerin Kur'ân-ı Kerîm'de ve

⁶² Yâsin 36/69.

birçok insanın konuşmasında da ortaya çıktığını ifade etmiştir. Al-i 'İmran sûresinin لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ ve Sebe' sûresinin وَتَنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ve Sebe' sûresinin رَاسِيَاتٍ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ وَتَنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ayetlerini şiir gibi uyum içinde olan âyetler için örnek olarak getirmiştir.

Şevkânî, *Kitâbu'l-Ayn* de şöyle dedi: "Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* de şöyle dedi" ifadesiyle ondan bu âyetteki ikinci nakli yapmış ve onun konu hakkında şöyle söylediğini bildirmiştir: "Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* de kafiyeli iki kısım şeklinde gelen her söz şiir değildir dedi."⁶³ Şevkânî böylece uzunca anlattığı konuyu son olarak onun görüşüyle bir kez daha pekiştirmiştir.

Şevkânî, daha önceki örnekte olduğu gibi Halîl b. Ahmed'in görüşlerini genellikle müstakil olarak nakletmiştir. Fakat bazen onun görüşlerini öğrencisi Sîbeveyh veya başka dil âlimlerinin görüşleriyle birlikte de yer vermiştir. Ayrıca bazen de Halîl b. Ahmed ve öğrencisi Sîbeveyh'in görüşlerini beraber verip, daha sonra Ferrâ gibi meşhur bir dil âliminin de bu görüşlerini desteklediğini bildirmiştir. Örneğin; Şevkânî *Şüphesiz bunlar ahirette en çok ziyana (kayba) uğrayanlardır* "âyetini tefsir ederken لَمْ يَجْرَمَ فِي الْأَخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ " ifadesi hakkında Halîl b. Ahmed'den iki görüş nakletmiştir.

Birincisi: Halîl b. Ahmed'in Sîbeveyh ile birlikte olan görüşüdür. Şöyle ki: Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh لَمْ يَجْرَمَ hakkında şöyle dediler: "doğrudur" *حَقٌّ* ifadesi, لَمْ يَجْرَمَ kelimesi tek kelime yerindedir." Şevkânî Ferrâ da böyle söyledi" diyerek, Ferrâ'nın da onların bu görüşünü desteklediğini bildirmiştir.

İkincisi: Halîl b. Ahmed'in, Ferrâ ile olan başka bir görüşüdür. "Halîl ve Ferrâ'dan şöyle rivâyet edildi: "elbette ve kesinlik" *لَا بُدَّ وَلَا مَحَالَةَ* kelimesi *لَمْ يَجْرَمَ* ifadesi kullanımı arttığı için *حَقٌّ* "doğrudur" kelimesi gibi olmuştur."⁶⁴

İki görüş arasında her ne kadar bazı farklılıklar olsa da aslında ikincisi birincinin destekleyici mahiyetindedir. Çünkü Şevkânî, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'in görüşünü aktardıktan sonra *وَبِهِ قَالَ* "Ferrâ da böyle söyledi" ifadesiyle Ferrâ'nın da bu görüşü desteklediğini zikretmiştir. Daha sonra Halîl b. Ahmed ve Ferrâ'dan ikinci farklı bir görüş aktardıktan sonra *لَمْ يَجْرَمَ* ifadesinin çok kullanıldığı için, birinci görüşte olduğu gibi doğrudan olamasa da *حَقٌّ* kelimesinin manasında olduğunu ikinci görüş sahiplerinden rivâyet etmiştir.

Şevkânî, bazen Halîl b. Ahmed'den görüş naklederken onun ismini açık bir şekilde vermiş, farklı görüş beyan eden diğer tüm gramer âlimleri için ise sadece *وَقَالَ غَيْرُهُ* "diğerleri dedi" ifadesiyle yetinmiştir. Örneğin; *De ki: "Allah şunu yasak etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin"*⁶⁵ *هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا* "bunun aslı Halîl'e göre" diyerek, onun görüşünü ve sonrasında *وَقَالَ غَيْرُهُ* "diğerleri dedi" ifadesiyle de diğer gramer âlimlerinin görüşünü nakletmiştir. Ayrıca *Kitâbu'l-Ayn* de şöyle dedi: "Halîl'in

⁶³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1231.

⁶⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 653.

⁶⁵ el-En'âm 6/150.

Kitâbu'l-'Ayn eserinde" ifadesiyle de onun eserinde zikrettiği başka bir görüşüne atıfta bulunmuştur. Böylece Şevkânî bu âyette de farklı ifadelerle Halîl b. Ahmed'in iki farklı görüşüne yer vermiştir.

Şevkânî, هَلُمَّ kelimesinin ism-i fiil olduğunu ve bu kelimelerin değişikliğe uğramaksızın hem müzekker, hem müennes, hem tesniye, hem de cemi için kullanıldığını bildirmiştir. Ayrıca هَلُمَّ kelimesinin farklı lehçelere göre değişik telaffuzlarını verdikten sonra, هَلُمَّ kelimesinin aslı ile ilgili şöyle demiştir:

"Halîl'e göre هَلُمَّ kelimesinin aslı هَا idi. Sonra yanına م getirildi هَلُمَّ oldu. Halîl dışındakilere göre ise aslı هَلْ di yanına bir م eklenmiştir. Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ında هَلُمَّ kelimesinin aslının هَلْ أَفْصِدُكَ manasında olan هَلْ أَوْمَّ olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra Arapların هَلُمَّ şeklinde kullanımı artmıştır."⁶⁶

Yukarıda yer verilen örneklerde Şevkânî'nin eserinde Halîl b. Ahmed'in görüşlerine ne denli önem verdiği görülmektedir. Zira görüldüğü üzere eserde müellif bir âyeti lügat veya gramer açısından tahlil ederken, çoğu kez bir kere ile yetinmeyip iki kere art arda ondan bahsetmektedir. Yasin, Hûd ve En'âm sûrelerinden verilen örneklerin her birisinde de buna şahit olmaktadır

3.6.2. Sîbeveyh ve *el-Kitâb* Adlı Eseri

Basra ekolünün önemli temsilcilerinden olan Sîbeveyh, günümüze kadar ulaşmış en önemli gramer eserlerin başında gelen *el-Kitâb* adlı eserin yazarıdır. Eser kendi alanında o kadar ün ve şöhret yapmıştır ki uzun zaman âlimler arasında kitap denildiğinde Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri anlaşılmıştır.⁶⁷ *el-Kitâb* sadece Basra ekolü için değil, bilakis bütün dil ekoller için vazgeçilmez bir kaynak eser olmuştur.⁶⁸

Şevkânî'nin en önemli gramer kaynakları arasında Sîbeveyh'in bu eseri de yerini almıştır. Şevkânî *Fethu'l-kadîr*'de genellikle قال سِيبَوَيْهٍ "Sîbeveyh dedi"⁶⁹ وَقَدْ أَجَازَ سِيبَوَيْهٍ "Sîbeveyh caiz gördü"⁷⁰, وَهَذَا قَوْلُ سِيبَوَيْهٍ "Bu Sîbeveyh'in görüşüdür"⁷¹ ve وَأَنْشَدَ سِيبَوَيْهٍ "Sîbeveyh inşâd etti"⁷² gibi sadece Sîbeveyh'in ismini zikrederek nakilde bulunmuştur. Bazen de وَقَدْ ذَكَرَ سِيبَوَيْهٍ فِي الْكِتَابِ "Sîbeveyh *el-Kitâb*'da zikretti"⁷³ veya قال سِيبَوَيْهٍ فِي كِتَابِهِ "Sîbeveyh Kitabında dedi"⁷⁴ ya da فِي مَوْضِعٍ مِنْ كِتَابِهِ "Kitabının bir yerinde"⁷⁵ gibi ifadelerle eserinin ismini vererek, ona atıfta bulunmuştur.

Şevkânî, yukarıdaki ifadelerde olduğu gibi genellikle doğrudan Sîbeveyh'in kendisinden, bazen de وحكي المَهْدَوِيُّ عن سِيبَوَيْهٍ "el-*Keşşâf*'ta Sîbeveyh'ten nakledildi"⁷⁶ ve وحكي المَهْدَوِيُّ عن سِيبَوَيْهٍ "el-

⁶⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 456.

⁶⁷ Ahmed Hasan ez-Zebed, *Tarihu'l-edebi'l-'arabi li' medârisi's-saneviyyeti ve'l-ulyâ* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 366.

⁶⁸ M. Nihad Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1991), 3/296.

⁶⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 280.

⁷⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 582.

⁷¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 72.

⁷² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 494.

⁷³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 200.

⁷⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 896.

⁷⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 32.

⁷⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1668.

Mehdevî Sîbeveyh'ten nakletti⁷⁷ gibi ifadelerle kaynaklar aracılığıyla ondan nakilde bulunmuştur. Aynı zamanda bazen ise *رُوي عن سيبويه* "Sîbeveyh'den rivâyet edildi"⁷⁸ veya *كما رُوي عن سيبويه* "Sîbeveyh'den rivâyet edildiği gibi"⁷⁹ belirli bir kaynak vermeden, Sîbeveyh'ten görüş rivâyet etmiştir.

Şevkânî genellikle Sîbeveyh'in görüşlerine karşı olumlu bir tutum sergilemiş ve onun görüşlerinin dilciler tarafından tercih edildiğini bildirmiştir. Örneğin; *قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ* "De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın"⁸⁰ âyetinde geçen *اللَّهُمَّ* kelimesini dilbilimsel açıdan izah ederken şöyle demektedir: "Halîl, Sîbeveyh ve tüm Basralılar *اللَّهُمَّ* kelimesinin aslının *يَا اللَّهُ* olduğunu söylemiştir. Bu kelime nida harfi *يَا* olmadan kullanıldığında, onun yerine şeddeli bir mim getirilmiştir. İki harf olan Ya ve elif yerine, iki harf olan şeddeli mim getirmişlerdir. *اللَّهُمَّ* kelimesindeki zamme müfred münâdâ zammesidir." Bu görüşe itiraz edip, başka bir görüş belirten gramer âlimlerinin görüşünü de şu ifadelerle yer vermiştir: "Ferrâ ve Kûfeliler *اللَّهُمَّ* kelimesinin aslının *يَا اللَّهُ أُمَّنَا بِخَيْرٍ* şeklinde olduğu kanaatine vardılar. Nida harfi *يَا* hazf edilmiş ve iki kelime karıştırılmıştır. *اللَّهُمَّ* kelimesindeki zamme *أُمَّنَا* deki zammedir. *أُمَّنَا* hemzesi hazf edildiğinde harekesi de mimin üzerine nakledilmiştir.

Nehhâs "Basralılara göre bu büyük bir hatadır ve bu konuda doğru görüş Halîl ve Sîbeveyh'in görüşleridir" demiştir.

Kûfîler, bazen *اللَّهُمَّ* kelimesi üzerinde nida harfi *يَا* geldiğini söylemiştir. Buna örnek olarak da recez veznindeki şu şiiri şahit göstermişlerdir:

عَفَرْتُ أَوْ عَدَّبْتُ يَا اللَّهُمَّ

"Affettin ya da azap ettin, Ey Allah'ım"

Başka bir şiirde de:

وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولِي كَلِمًا ... سَبَّحْتَ أَوْ هَلَّلْتَ يَا اللَّهُمَّ مَا

"Neyin var ki, her "Sübhanallah" veya "la ilahe illallah" dediğinde Ey Allah'ım! Diye yalvarırsın."

Başka bir şiirde de

إِنِّي إِذَا مَا حَدَّثْتُ أَلَمًا ... أَقُولُ يَا اللَّهُمَّ يَا اللَّهُمَّ

"Ben acı bir olay meydana geldiğinde, Ey Allah'ım Ey Allah'ım! Diye yalvarırım."

Kûfîler, eğer mim nida harfi *يَا* nun yerinde kullanılmış olsaydı ikisi beraber gelmezdi demişlerdir. Zeccâc "bunlar söyleyeni bilinmeyen şazlardır" demiştir.⁸¹

⁷⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 159.

⁷⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 56.

⁷⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 96.

⁸⁰ Âli İmrân 3/26.

⁸¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 211.

Görüldüğü gibi Şevkânî, Sîbeveyh ve Basralıların görüşlerini önce Nehhâs'tan yaptığı nakil ile desteklemiş, sonra da Kûfîlerin getirdiği delilleri Zeccâc'ın kavli ile cevaplamıştır. Bu da onun görüşünü diğer görüşe tercih etmesinden kaynaklanmış olmasından olmalıdır.

Şevkânî, âyetin devamındaki مَالِكِ kelimesinin i'râbı hakkında şu ifadeleri sarf etmektedir: "Sîbeveyh'e göre مَالِكِ kelimesi mansub ve âyetteki ikinci nidadır. Takdiri الْمَلِكِ يَا مَالِكِ şeklindedir. Ona göre مَالِكِ kelimesinin اللَّهُمَّ kelimesine sıfat olması caiz değildir. Muhammed b. Yezid el-Müberrid (ö. 286/900) ve İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc "مَالِكِ kelimesinin اللَّهُ isminin sıfatı olduğunu" söylemişlerdir. قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "De ki: Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan"⁸² âyeti de böyledir. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) "Bu Müberrid'in mezhebedir. Sîbeveyh'in söylediği daha doğru ve daha kuvvetlidir. Çünkü اللَّهُمَّ kelimesi sonuna ses eklenmiş bir kelimedir. غَاقُ ve benzeri gibi sesler (وَأَلْصَوَاتُ) sıfat almazlar" dedi.⁸³

Şevkânî مَالِكِ kelimesinin i'râbını verirken önce Sîbeveyh'in görüşüne ve daha sonra Müberrid ve Zeccâc'ın görüşlerine yer vermektedir. Fakat Sîbeveyh'in görüşünün daha doğru ve kuvvetli olduğunu Ebû Alî el-Fârisî'den delileriyle nakletmektedir. Bütün bunlar Şevkânî'nin eserinde onun görüşlerine verdiği önemi göstermektedir.

Şevkânî, bazen Sîbeveyh'in eserinin farklı yerlerinde, aynı konuda birbirine ihtilafli iki görüş beyan ettiğini bildirmiş ve iki görüşü de uygun bir şekilde tevil etmiştir. Örneğin; وَإِذَا حَلُّوا إِلَى شَيْاطِينِهِمْ فَآلُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ "Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler"⁸⁴ âyetinin gramatik analizini yaparken, âyetteki شَيْاطِينِ kelimesinin sonundaki ن harfi ile ilgili Sîbeveyh'in görüşlerine yer vermiş ve ن harfi ile ilgili sözlerinin birbirileriyle çeliştiğini ifade etmiştir. Zira eserinin bir yerinde ن harfinin شَيْاطِينِ kelimesinin aslından olduğunu, başka bir yerinde ise zait olduğunu belirterek iki farklı görüş beyan ettiğini bildirmiştir. Şevkânî bu görüşleri şöyle tevil etmiştir: "Birinci görüşe göre شَيْاطِينِ kelimesi بَعْدَ عَنِ الْحَقِّ "haktan uzaklaştı" manasına gelen شَطَّنَ fiilinden türemiştir. İkinci görüşe göre بَعْدَ "uzaklaştı" manasına gelen شَطَّ fiilinden veya بَطَّلَ "iptal etmek" manasına gelen شَاطَ fiilinden türemiştir."⁸⁵

Şevkânî daha sonra Sîbeveyh'in Araplardan Şeytanın eylemlerini yapan kişi için تَشَيْطَنَ فُلَانٌ "Filanca kişi Şeytan oldu" dediklerini duyduğunu ve eğer شَاطَ fiilinden türemiş olsaydı تَشَيْطَطَ diyeceklerini zikretmiştir.⁸⁶ Böylece Şevkânî onun birinci görüşünü bizzat kendisinden yaptığı nakille desteklemiş ve tercih etmiştir.

⁸² ez-Zümer 39/46.

⁸³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 211.

⁸⁴ el-Bakara 2/15.

⁸⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 32.

⁸⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 32.

Şevkânî'nin Sîbeveyh'ten gramer ile ilgili rivâyetlerden birisi de *وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا* "Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin."⁸⁷ âyetinin tefsirin de yer almaktadır. Şevkânî âyetteki *السَّارِقُ* kelimelerinin mübteda olduğunu, haberlerinin ise gizli (takdir) bir haber mi yoksa *فَاقْطَعُوا* fiili mi olduğu konusunda gramer imamlarının ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Sîbeveyh'in birinci görüşü benimsediğini ve âyetin takdirini *أَيُّ حُكْمُهُمَا* "Size farz kılınanda veya size indirilende hırsız erkek ile hırsız kadının hükmü vardır" şeklinde verdiğini zikretmiştir. Müberrid ve Zeccâc'ın ise ikinci görüşü benimsediklerini belirtmiştir.

Ayrıca Şevkânî daha sonra *السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ* kelimelerinin mansub şekilde okunduğunu ve nasbın mukadder *أَقْطَعُوا* fiili ile olduğunu da zikretmiştir. Sîbeveyh'in bu kıraatı tercih ettiğini ve *زَيْدًا اضْرِبْهُ* ifadesinde olduğu gibi Arapların kelimaya uygun olan nasbın olduğunu, fakat Kurraların geneli zamme dışındaki kıraatleri reddettiğini belirtmiştir.⁸⁸

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Şevkânî âyetlerin gramatik tahlillerinde Sîbeveyh'in sadece bir görüşü ile yetinmemiştir. Bilakis konunun akışına göre onun görüşlerini nakletmiştir. Aynı zamanda görüşleri arasında tercihte bulunmuş ve gerektiğinde de gereken tevilleri yapmıştır. Bütün bunlar onun görüşlerinin Şevkânî için büyük bir önemi haiz olduğunu göstermektedir.

3.6.3. Ferrâ ve *el-Mesâdir* Adlı Eseri

Ferrâ, Kûfe ekolünün en önemli temsilcilerindendir. Onun dil alanında yetişmesinde en meşhur hocası Kisâî (ö. 189/805) kadar Sîbeveyh'in de etkisi oldukça fazladır. Çünkü vefat ettikten sonra onun yastığının altından *el-Kitâb* adlı eserin çıktığı rivâyet edilmektedir.⁸⁹ Ferrâ ortaya attığı terim ve kaideler ile Kûfe ekolünü gramerde zirveye taşımış ve bu çalışmalarından dolayı Kûfe ekolünün gerçek lideri sayılmıştır.⁹⁰

Şevkânî eserinin birçok yerinde Ferrâ'dan nakilde bulunmuştur. Genellikle bu nakilleri Ferrâ'nın günümüze ulaşmayan *el-Mesâdir* adlı eserinden yapmıştır. Zira Şevkânî bazen *قال الفراء* "Ferrâ dedi" şeklinde sadece ismini zikretmişken, bazen de *قال الفراء في المصادر* "Ferrâ *el-Mesâdir*'da dedi" şeklinde gramer ile ilgili *el-Mesâdir* adlı eserinin ismini vererek, ona atıfta bulunmuştur.⁹¹ Şevkânî her ne kadar onun bazı görüşlerine itiraz etmişse de genellikle ona karşı olumlu bir tutum sergilemiş ve yer verdiği görüşler arasında onun görüşünü tasvip etmiştir. Örneğin; Şevkânî, *وَجَعَلْنَا* "Ve bizim de aralarına bir uçurum koyacağımız günü hatırla"⁹² âyetinde *مَوْبِقًا* kelimesinin vezni hakkında şöyle demektedir: "Bu kelimenin vezni *وَبِقْ يَوْبِقُ فَهَوُ وَبِقْ* şeklindedir. Ferrâ da *el-Mesâdir* adlı eserinde *مَوْبِقًا* kelimesinin veznini aynen böyle zikretmiştir." Şevkânî, bu konuda Kisâî'den *وَبِقْ يَبِقُ وَوَبِقًا* "birincisi daha evladır" diyerek, Ferrâ'nın görüşünü benimsemiştir.⁹³

⁸⁷ el-Mâide 5/38.

⁸⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 371.

⁸⁹ Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, 4/14; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/333.

⁹⁰ Hulusi Kılıç, "Kûfîyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/345.

⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 864.

⁹² el-Kehf 18/52.

⁹³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 864.

Şevkânî bazen bir âyetin dilbilimsel tefsirinde birden çok kere Ferrâ'ya atıfta bulunmakta ve farklı görüşler aktarmaktadır. Aynı zamanda ondan rivâyet ettiği şiirlerle görüşlerine istişhad getirmektedir. Örneğin; وَأَقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا “Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır”⁹⁴ âyetini gramer açısından kendisinden önceki كَذَّبَ يَنْسَلُونَ “Nihâyet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler”⁹⁵ âyet ile ilişkilendirmiş ve şöyle demiştir: Ferrâ, Kisâi ve daha başka gramerciler الْوَعْدُ الْحَقُّ “Gerçek vaad” dan kastın kıyamet olduğunu ve وَأَقْتَرَبَ fiilindeki vâv’ın zaid olduğunu söylemişlerdir. Âyetin takdiri; وَأَقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ وَهُوَ الْقِيَامَةُ “Nihâyet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman, kıyamet olan gerçek vaad yaklaşır.” Ayrıca أَقْتَرَبَ fiilinin إِذَا kelimesinin cevabı olduğunu belirtmişlerdir. Ferrâ bununla ilgili şu şiiri inşad etti:

فَلَمَّا أَجْرْنَا سَاخَةَ الْحَيِّ وَأَنْتَحَى

“Böylece mahallenin meydanını geçtiğimizde geri çekildi!”

Şevkânî, şiirdeki وَأَنْتَحَى fiilindeki vâv’ın zaid olduğunu أَيِّ أَنْتَحَى şeklinde bildirmiştir.

Şevkânî, Ferrâ’dan كَفَرُوا كَفَرُوا “bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır”⁹⁶ cümlesinin إِذَا kelimesine cevap olmasının caiz olduğuna dair başka bir görüşü de aktarmıştır.⁹⁷

3.6.4. Müberrid ve el-Muktedab Adlı Eseri

Müberrid Basra dil ekolüne mensup meşhur gramer âlimidir. İlk tahsiline Basra’da başlamış ve daha küçük yaşlarda Ebû Ömer el-Cermî’nin (ö. 225/840) yanında Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ını okumaya başlamıştır. Daha sonra hocasının vefatı üzerine eseri Ebû Osman Mâzinî’nin (ö. 249/863) yanında tamamlamıştır. *el-Kitâb* adlı eserin eleştirisine dair *Mesâilu’l-ğala’ı* bu dönemde kaleme almıştır. Mâzinî’den ders aldığı sırada Ebû Hâtim es-Sicistânî’nin (ö. 255/869) yanında da derslere devam etmiştir.⁹⁸

Üstün beceri anlayış ve muhakeme gücü sayesinde küçük yaşta lügat ve gramer alanında geniş bilgisini etrafına kabul ettirmiş ve ünü kısa zamanda Basra dışına yayılmıştır. Müberrid lakabı hocası el-Mâzinî’nin sorularına gönüllere serinlik veren isabetli cevaplar vermesi nedeniyle el-Mâzinî’nin “Sen müberridsin” sözünden ortaya çıktığı rivâyet edilmektedir. Ancak bu kelimenin, kendisini çekemeyenler ve Kûfeliler tarafından alay etmek amacıyla “soğutulmuş” anlamına gelen Müberred şekline dönüştürüldüğü zikredilmektedir. Kendisine Müberred denilmesinden rahatsız olduğu söylenmektedir.⁹⁹

Müberrid ve *el-Muktedab* adlı eseri Şevkânî’nin önemli gramer kaynakları arasında yer almıştır. Şevkânî onun görüşlerini önemsemiş ve onlara âyetlerin dilbilimsel izahatlarında sık sık yer vermiştir. Müberrid’den alıntıda bulunurken, eser zikretmek yerine genellikle وقال المبرد “Müberrid dedi.”¹⁰⁰

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/97.

⁹⁵ el-Enbiyâ, 21/96.

⁹⁶ el-Enbiyâ 21/97.

⁹⁷ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 947.

⁹⁸ İsmail Durmuş, “Müberrid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/430.

⁹⁹ Durmuş, “Müberred”, 31/430.

¹⁰⁰ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1045.

şeklinde sadece ismiyle yetinmiştir. Bazen وَحَكِي الْمُبَرِّدُ “Müberra nakletti”¹⁰¹, bazen وَحَكِي عَنِ الْمُبَرِّدِ “Müberra'den nakledildi”¹⁰², bazen وَأَنْشَدَ الْمُبَرِّدُ “Müberra inşad etti”¹⁰³, bazen de وَهُوَ مَذْهَبُ الْمُبَرِّدِ “Bu Müberra mezhebidir”¹⁰⁴ şeklindeki ifadelerle ondan nakiller yapmıştır. Bazen ise وَحَكِي أَبُو عَلِيٍّ الْفَارِسِيُّ “Ebû Ali el-Fârisî Müberra'in şöyle dediğini nakletti”¹⁰⁵ ve وَرَجَّحَ النَّحَّاسُ قَوْلَ الْمُبَرِّدِ “Nuhhas Müberra'in kavlini tercih etti”¹⁰⁶ şeklinde başka kişiler aracılığıyla ona atıfta bulunmuştur.

Şevkânî *Fethu'l-kadîr*'de yaptığı gramer izahatlarında Müberra'in birçok görüşüne yer vermiştir. Örneğin, Şevkânî gramer âlimlerinin إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman (ki ona yaraşan budur)” âyetindeki إِذَا edatının cevabında ihtilaf ettiklerini belirtmiş ve Müberra'in konu ile ilgili şöyle dediğini aktarmıştır: Müberra burada takdim ve tehir olduğunu ve cümlenin takdirinin إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine Müberra إِذَا edatının cevabının أَوْيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ âyeti olduğunu belirtmiş ve âyetin takdirini şöyle vermiştir: إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ فَمَنْ أَوْيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَحُكْمُهُ كَذَا. Ayrıca Şevkânî, Kisâî'nin de böyle söylediğini zikrederek, Müberra'in görüşünü desteklemiştir.¹⁰⁷

Şevkânî bazen de Müberra'in görüşünden ziyade gramercilerin bazı görüşlerini reddettiği فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ “Müberra reddetti” şeklinde belirtmiştir. Örneğin; Şevkânî, وَابِلٌ فَرَكُهُ صَلْدًا “Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir” âyetinde geçen صَفْوَانٍ kelimesi ile ilgili gramer âlimlerinden naklen şöyle demektedir: Ahfeş صَفْوَانٍ kelimesi صَفْوَانَةٍ'nin çoğuludur dedi. Kisâî ise صَفْوَانٍ kelimesinin müfred olduğunu ve çoğulunun وصفي، وصفي şeklinde geldiğini söylemiştir. Müberra, Kisâî'nin bu görüşünü reddetmiştir.¹⁰⁸ Böylece müellif bazen onun görüşlerinden ziyade kabul etmediği görüşlere de işaret etmiştir.

3.6.5. Zeccâc ve Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuḥ Adlı Eseri

Zeccâc tefsir merkezli dil çalışmalarını başlatan âlimlerin öncülerindedir. Gramerde Bağdat dil ekolüne mensup olmasına rağmen, genellikle Halîl b. Ahmed, ve Sibeveyh gibi Basra ekolüne mensup dil âlimlerinin görüşlerini benimsemiştir. Bu alanda *Mâ yensarif ve mâ lâ yensarif, es-Sirru'n-nahv, Muhtasaru'n-nahv, el-Emâli ve el-Muselles fi'l-luga* gibi önemli eserler kaleme almıştır.¹⁰⁹

Şevkânî eserinin birçok yerinde Zeccâc'tan nakilde bulunmuştur. Yaptığı nakillerde genellikle onun lakabı olan Zeccâc ifadesini قَالَ الرَّجَّاحُ “Zeccâc dedi”¹¹⁰ bazen de وَحَكِي عَنِ الرَّجَّاحِ “Zeccâc'tan

¹⁰¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1603.

¹⁰² Şevkânî *Fethu'l-kadîr*, 440.

¹⁰³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1584.

¹⁰⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 211.

¹⁰⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 267.

¹⁰⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1206.

¹⁰⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1600.

¹⁰⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 183.

¹⁰⁹ Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, 183; Emrullah İşler, “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/173-174.

¹¹⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 913,937.

nakledildi”¹¹¹ şeklinde kullanmıştır. Ayrıca bazen *وَالَّذِي قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ* “Ebû İshak’ın söylediği”¹¹² şeklinde künyesiyle bazen de *وَأِبْرَاهِيمَ بْنِ السَّرِيِّ الرَّجَّاحِ* “İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc”¹¹³ şeklinde tam adını zikrederek, ondan nakil yapmıştır. Bazen ise *قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ الرَّجَّاحِ* “Ebû İshak Zeccâc dedi”¹¹⁴ ifadesini kullanarak künyesi ve lakabını bir arada zikretmiştir.

Şevkânî Zeccâc’tan yaptığı nakillerde genellikle eser ismi vermezken, bazen *وَالْقَوْلُ فِي هَذَا مَا قَالَهُ* Şevkânî Zeccâc’ın Kur’ân ile ilgili kitabında söylediği görüştür.”¹¹⁵ şeklinde *Me’ânî’l-kur’ân ve i’râbuhu* adlı eserine işaret etmiştir. Aynı zamanda Şevkânî, *فِيمَا يَجْرِي وَمَا لَا* Şevkânî, *وَحِكَى الرَّجَّاحِ فِي كِتَابِهِ يَجْرِي* “Zeccâc *Fî mâ yecrî ve mâ lâ yecrî* eserinde nakletti.”¹¹⁶ ifadesiyle başka bir gramer eserine atıfta bulunmuştur. Fakat biyografi kaynaklarında Zeccâc’a ait böyle bir eser zikredilmemiştir. Muhtemelen müellifin bu eserden kastı onun *Mâ yensarif ve mâ lâ yensarif* adlı eseridir. Nitekim *mâ yecrî ve mâ lâ yecrî* ifadesi munsarif ve gayrı munsarif için kullanılan bir ifadedir.

Şevkânî, bazen sadece Zeccâc’ın görüşlerine yer vermek, bazen de kendi görüşünü desteklemek ve bazen ise başka dilcilerin görüşlerini desteklemek için ondan alıntıda bulunmuştur. Örneğin; *قَالَ هُمْ* Zeccâc’ın iki farklı görüşüne yer vermektedir. Birinci görüş şöyledir: *وَيَلُكُّمُ* kelimesinin hazf edilmiş bir fiil ile mansubtur. Âyetin takdiri *وَيَلُكُّمُ اللَّهُ وَيَلُكُّمُ* şeklindedir. Görüldüğü gibi *وَيَلُكُّمُ* kelimesi hazf edilmiş *أَلَزَمَ* fiili ile mansub olmuştur. İkinci görüş ise: *يَا وَيَلْنَا مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا* “Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı”¹¹⁸ âyetinde olduğu gibi *وَيَلُكُّمُ* kelimesinin burada da nida olması caizdir.¹¹⁹ Şevkânî bu iki farklı görüşü Zeccâc’tan nakletmiş ve sadece görüşlerine yer vermekle yetinmiştir.

Şevkânî *وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ* “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız.”¹²⁰ âyetinin luğavi tahlilini yaparken, kendi görüşünü onun görüşü ile desteklemiştir. Şevkânî, âyeti *الْقِسْطُ* kelimesi *الْمَوَازِينَ* kelimesinin sıfatıdır.” şeklinde i’râb ettikten sonra bu i’râba yapılacak muhtemel itirazlar için Zeccâc’tan şöyle nakilde bulunmuştur: “Zeccâc *الْقِسْطُ* kendisi ile sıfat yapılan bir mastardır. Nitekim *دَوَاتُ قِسْطٍ* “Adalet sahipleri” şeklindedir. *الْقِسْطُ* şeklinde söylenmektedir. Manası *مِيزَانُ قِسْطٍ وَمَوَازِينُ قِسْطٍ*

¹¹¹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 708

¹¹² Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 440.

¹¹³ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 211.

¹¹⁴ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 61.

¹¹⁵ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1052-1053.

¹¹⁶ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1052.

¹¹⁷ Tâhâ 20/61.

¹¹⁸ Yâsin 36/52.

¹¹⁹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 913.

¹²⁰ el-Enbiyâ 21/47.

adalet demektir.¹²¹ Görüldüğü üzere Şevkânî önce âyetin i'râbını yapmış ve daha sonra belirttiği görüşü Zeccâc ile desteklemiştir.

Yine Şevkânî *لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ* "İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasında ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."¹²² âyeti hakkında birçok görüş olduğunu belirtmiş ve bu görüşlere sırasıyla yer vermiştir. Örneğin; Bazıları âyet hakkında şöyle dedi: "أَنْ تَبَرُّوا" kelimesi haberi hazf edilmiş bir mübtedadır. Takdiri: *الْبِرُّ وَالتَّقْوَى* şeklindedir." Daha sonra "Zeccâc da böyle söyledi." diyerek, onların görüşünü Zeccâc ile desteklemiştir.¹²³

3.7. Arap Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'de âyetleri i'râb ederken, gramer ekollerinin görüşlerine de oldukça yer vermektedir. Eserde isimlerini açıkça geçen ekollere bakıldığında, bunların Basra ve Kûfe ekolleri olduğu görülmektedir. Şevkânî Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini genelde mezhep ismini belirterek vermektedir. Müellif, Basra ekolu için *وَقَالَ الْبَصْرِيُّونَ* "Basralılar dedi",¹²⁴ "Basra ehli dedi",¹²⁵ "Basralılar bunu söyledi."¹²⁷ ve *وَمَنْعَهُ الْبَصْرِيُّونَ* "Basralılar bunu kabul etmedi."¹²⁸ gibi doğrudan mezhep ismini belirtmektedir. Kûfe ekolu için de *وَقَرَأَ أَهْلَ الْكُوفَةِ* "Kûfe ehli okudu",¹²⁹ "Kûfe ehli dedi",¹³⁰ *وَقَالَ الْكُوفِيُّونَ* "Kûfîler dedi",¹³¹ ve *وَقَرَأَ الْكُوفِيُّونَ* "Kûfîler okudu."¹³² gibi ifadeler kullanmaktadır.

Şevkânî bazen de *وَأَمَّا الْكُوفِيُّونَ* deyip, Basralıların görüşünü verdikten hemen sonra *وَأَمَّا الْكُوفِيُّونَ* diyerek ekoller arası ihtilaflara değinmiştir.¹³³ Bazen ise *وَلَا يُجِيزُهُ الْبَصْرِيُّونَ* "Ferrâ bu görüşü benimsemiş, Basralılar bunu caiz görmemiştir."¹³⁴ örneğinde olduğu gibi Kûfeli bir âlimin ismine yer vermiş onun bu görüşü seçtiğini belirtmiş ve hemen arkasından da Basra mezhebinin adını vererek ekolün bu görüşü caiz görmediğini zikretmiştir. Bunun yanı sıra müellif bazen mezhep ismi vermeden *وَقَدْ اِخْتَلَفَ أَيْمَةُ النَّحْوِ* "Nahiv imamları ihtilaf etti",¹³⁵ *وَقَالَ أَكْثَرُ النَّحَاةِ* "Nahiv âlimlerin çoğu dedi."¹³⁶ ve *وَقَدْ اِخْتَلَفَ النَّحَاةِ* "Nahiv âlimleri ihtilaf etti."¹³⁷ gibi terimler kullanmıştır. Aynı zamanda

¹²¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 937.

¹²² el-Bakara 2/224.

¹²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 148.

¹²⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 464.

¹²⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 684.

¹²⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 350.

¹²⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 289.

¹²⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1357.

¹²⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 687.

¹³⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 151.

¹³¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 360-361.

¹³² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 425.

¹³³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 267.

¹³⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1563.

¹³⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 267.

¹³⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1574.

¹³⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 40.

Şevkânî *المَوْتِ مُصِيبَةُ فَاصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ* "Şâyet seyahatte iken başımıza ölüm musibeti gelmişse"¹³⁸ âyetini i'râb ederken *إِنْ أَنْتُمْ* kelimesinin *ضَرَبْتُمْ* fiilinin tefsir ettiği mahzûf bir fiile fâil ya da *إِنْ أَنْتُمْ* mübteda ve ondan sonraki *ضَرَبْتُمْ* haberidir." şeklinde iki farklı i'râb zikretmiştir. Daha sonra *وَالأَوَّلُ* "Birincisi nahiv âlimlerinin cumhurunun görüşü, ikincisi Ahfeş ve Kûfelilerin mezhebdir." ifadesi ile hem mezhep, hem de gramercilerin ismini bir arada kullandığı da olmuştur. Şevkânî Ebû Tâlib el-Mekkî'den (ö. 386/996) bu ve ondan sonraki iki âyetin gramer âlimlerine göre i'râbı en zor olan âyetler olduğunu da nakletmiştir.¹³⁹

Sonuç

Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr* adlı eserindeki gramatik metodunu incelediğimiz bu çalışmadan, başta gramer olmak üzere Arap dilinin incelikleriyle ilgili konuları detaylı bir şekilde incelediği görünmektedir. Şevkânî eserinde rivâyet ile dirâyet metotlarını bir arada kullanıp, âyetlerin filolojik izahatlarına girmektedir. Bu izahatlar kapsamında neredeyse tüm gramer konularını incelemekte ve konuyla ilgili tartışmalara yer vermektedir. Ayrıca farklı görüşler arasında kendi tercihini delilleriyle ortaya koymaktadır.

Müellif gramer ile ilgili görüşlerini genellikle Halîl b. Ahmed ve Sibeveyh gibi ilk dönem dilcilerin görüşüyle desteklemiştir. Bazen de kendi görüşünü ispatlamak için onların görüşlerini tevil etmiştir. Aynı zamanda gerek gördüğünde de onları eleştirmekten sakınmamıştır. Bütün bunları yaparken konuları ilgili âyet ve şiirlerle desteklemiştir.

Bu çalışmada zikredilen örneklerden de anlaşıldığı gibi müellif, eserde yer verdiği her gramer görüşe önem vermiş ve gramatik izahlara ihtiyatla yaklaşmıştır. O, bu tutumlu metodu sayesinde ifrat ve tefrit kaçınmıştır. Makalede izah ettiğimiz dilbilimsel örneklerde de görüldüğü üzere o, bu gramatik metodunu çalışması boyunca mutedil bir yöntem üzerine sürdürmüştür.

Çalışmanın sonuçlarını maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

1. *Fethu'l-kadîr* detaylı gramer tahlilleri sayesinde Arap dil alanında zengin bir kaynak olma hüviyetini kazanmıştır.
2. Şevkânî'nin lügat ve gramer alanında çok geniş bir birikime sahip olduğu kanaatine varılmıştır.
3. Eserde takip edilen gramatik metot ve bir tefsir olarak Arap gramerinin tüm konularını kapsamış olması ayrıca genellikle tüm gramer görüşlerinden de istifade etmiş olması bakımından takdire şayan bir lugavî tefsirdir.

Kaynakça

- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed. *Hediyetu'l-ârifin esmâu'l-mü'ellifin ve âsâru'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.
- Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001.
- Çetin, M. Nihad. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları,1991.

¹³⁸ el-Mâide 5/106.

¹³⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 400.

- Çögenli, M. Sadi – Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1994.
- Durmuş, İsmail. "Muberrred". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/430-433. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Enbârî, Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*. thk. İbrahim es-Samerrâî. Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985.
- Goldzıher, Ignaz. "Arap Dili Mektepleri". çev. Süleyman Tülücü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (Haziran 1990), 329-356.
- İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/173-174. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Kannevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hasan Hân. , *Ebcedu'l-'ulûm el-veşyu'l-merkûm fi beyâni ahvâli'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982.
- Kılıç, Hulusi. "Kûfiyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Lugavî, Abulvâhid b. Ali el-Halebî, Ebu't-Tayyib. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'n-Nehda, ts.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Şevkânî Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâb el-İslamiyye, 1348.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. thk. Yusuf el-Ğuşî. Beyrut: Dâru'l-Me'rife, 2007.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985.
- Tekin, Mahmut. *Molla Halîl es-Si'irdî ve el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî Adlı Eseri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Tekin, Mahmut. *Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Dil Ve Üslup Açısından İnceleme*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Mehmet. "Gramer Çalışmalarını Başlatan Âmiller ve İlk Çalışmaları". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (Yaz 2003), 119-129.
- Zebed, Ahmed Hasan. *Tarihu'l-edebi'l-'arabi li' medârisi's-saneviyyeti ve'l-ulyâ*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Tabakâtun-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984.